

Dávid Ferencz.

(Folytatás.)

80 2-szil.

Dávid Ferencz fenkölt lelkének legnemesebb gondolkozása sugárzik ki Isten házában 1568-ban kijelentett legmagasztosabb törvényünkből. Mily sötét mélységbe süllyed e lélekemelő törvényalkotással szemben az előbbi 1566-iki vallásüldöző országgyűlési rendelet ádázan pusztító vad szenvedélye, mely zordon háttérének középkorias homályában a legsötétebb torzalakot, a debreczeni orthodox egyház törvényfaragó s akkoriban is zsákmanýra leső, ravasz Luciferét rejti.

Ez volt a legméltóbb s egyuttal leglealázóbb felelet Melius debreczeni zsinatának mult évi véres hitcikkelyeire.

János Zsigmond fejedelem ekkor már teljesen a kolozváriak jótékony befolyása alatt állott. A mult évben napvilágra jött s részben neki ajánlt zsinati förmedvények vérszomjas szitkozódásai betegen kapták őt s a régi magyar betegség kinzó rémeként hatottak reá azután is: lelke csömörrel telt el a Melius „magyar vallás“ gyanánt ajánlt törvénytelenégeire gondolva s a lesujtó visszatorlástól csak a könnyen félrevezethető pórtömegre s a bárdolatlan népszenevedély féktelen kiésapongásaira való tekintet tartotta őt vissza, a minek elrettentő példáit az alföld már a lázadó Dózsa idejében eléggé megmutatta.

Atyja írtó fegyverrel verte volt le 1514-ben az ország-felforgató kapzsi szenvedélyeket, de a mitsem vétő magyar jobbágy-ságnak is szörnyü nagy kárával. A kegyes ifju király most szeliden határozta el lelke mély töprengésében, hogy a Melius eretnek-irtó s társadalom-felforgató törekvéseit maga is csak társadalmi uton s kibékirő eszközökkel háritja el.

Első és legfőbb intézkedése: Dávid Ferencznek nyomtató sajtót bocsat rendelkezésére, hogy a nyilvánosság előtt a köz- ①
véleményt irányító irodalmi művekkel hozzá méltóan meg-

jelenhessen. A sajtót a fejedelmi székhelyre, Gyulafehérvárra rendelte 1567. nyarán s a Debreczentől átpártolt Hofhalter Rafaelt, Melius szerint most már Rosszhaltert, királyi könyvnyomtatóként állították vezetésére. Második igen nagy érdekű intézkedése az 1568-iki országgyűlés nyílt és bátor fellépése volt a vallásszabadság megerősítése és biztosítása fenséges nagy ügyében. Harmadik rendelkezésével a versengő két magyar vállás közt az elsőség eldöntése végett, vagy a lehető egyezés kivitelére, egy új országos nagy zsinatot hivatott össze márczius 3-ára székvárosába, s ott is a fényes, nagyobbik királyi palotába.

Melius némán, hangtalanul lapult meg a tordai országgyűlés előtt a jóval biztosabb Debreczenben.¹ Most, hogy a döntő mérkőzést a fejedelmi hatalom elrendelte, minden erejét összeszedve, egész népes táborával sietett a főváros felé, hogy utolsó erdélyi utjában a tőle, Balogh Ferencz szerint: „Debreczen sziklakeblű hitbajnokától,“ mindig lelkiismeretesen képviselt Kálvin valami nagyobb kudarcot, avagy szégyent ne vallhasson.²

A fejedelmi palota diszes nagy ebédlőtermében gyűltek egybe Erdély és a hozzá tartozó Partium legtudósabb férfiai. Ott voltak Kolozsvárról Dáviddal Basilius és Hunyadi A. Demeter, Gyulafehérvárról Blandratával Csázmai lelkész, Óvári Benédek, Wagner és Gyulai tanárok, Abrudbányáról régi irodalmunk legkitünőbb szatíráírója: Karádj Pál, továbbá Szegedi Lajos és Sztúrai Miklós tordai, Albanus dézsi és Sinnig székelykereszturi lelkészek.

A kálvinisták, vagy katolikusok (e pápás nevet foglalták le akkor is maguknak) részéről Meliuson kívül Czeglédi György váradai, Thuri Pál bihari és Thordai Sándor András dévai prédikátorok disputáltak, a mint kitelhetett e fényes úri gyülekezésben tőlük. Lutheránus pap — mert szeretnek bámulni — igen sok jelent meg, de csak a kis Klein Lőrincz beszterezzei lelkész mert vitatkozni közülök, a félt és irigyelt unitáriusokkal.

Feltűnő, hogy a négy „katolikus“ bíró közül — Hebler

¹ 1568-ban Szent Jánost magyarázó prédikációit Istennek ajánlta „Debreczenben, nyoczadik napján Bodogaszszon havának, esztendőnek forgásában: 1568.“ Ezzel tanusítja Isten előtt, hogy a tordai országgyűlésen jelen nem volt s ott ő semmiben részt nem vett.

² Balogh emberbálványozásának jellemző tünete a gyarló Melius e naiv feldicsérése: „szellemi hatalomra nézve egy táborral felérő ellenküzdér“. (113. l.) Valami tatár csordára gondolhatott e tulzó fölbécsülésnél.

püspök a fő közöttük — csak egy volt valóban kálvinista, a Kolozsvárt nyugalmazott öreg Heltai. A másik bírójuk talán Károlyi Sebestyén lehetett Szászvárosról, ha ugyan Melius-felé fordította most az eddig szász Heblert tisztelő lutheránus köpenyeget. E szerint az erdélyiek már épen nem bíztak Melius kipróbált táborkarában, mert a bigott genfiiek példája szerint szüntelen csak eskette-eskette,¹ s az ő saját különleges bihari pontjainak untalan aláíratta alárendelt papjait. Ez volt az ő szokott ügyes és ravasz politikája s az ily sokszorosan lekötött rab lelkek ítéletére ugyan ki adna valamit . . .

(Tíz napon) át tartott a tudósok disputációja a fejedelemnek és kancellárjának, a krakkói egyetem régi diszének, Csáki Mihálynak, vezetése alatt az egész királyi udvar, számos főrangú és nemes úr jelenlétében. Már reggel öt órakor elkezdtek az egymáshoz szóló szép felelgetést és tartott az fáradhatatlanul mindaddig, míg a fejedelmi szózat be nem rekesztette.

Mint rendszeren történni szokott, egyik fél sem maradhatott az ily meddő szellemi mérkőzésben győztesen. A vita elején a mindenben csak a hasznot kereső Meliusék a legyőzöttek világi módon megbüntetését követelték: a zsidó eretnek-kövezést és a latin szent-máglyát forgatták sötét elméjükben; míg Dávid egészen a király kegyelmére hagyta a vesztes félt.

Az elbizott, győzni vágyó Blandrata olaszos fenhéjazással tört elő a heves vitában, de legyőzte váratlanul Czeglédi György s maga Békés Gáspár is, a vetélkedés felügyelője (moderatora), a szeles olaszt egy nyomon járásra utasította² Dávid azonnal bajtársa segítségére sietett, de ez egyszer hiába: a nagy tekin-

¹ Balogh Ferencz 1872-ben is megjegyzi a szintén Kálvint valló skótokra utalva: „Ezek valának a magyar covenanterek!“ (M. prot. egyház tört. 69.) Melius így vall ugyanerről bibliájában: „Öszve kötötte és eskütte, mint az pártolók tesznek.“ (A kir. 2. kve. 216.) A körösztösökről is többször megemlékezik magyarázataiban. (Dózsa pórhadai voltak 1514-ben.)

² Dávid Ferencz csak múltó balesetnek tekinthette a Blandrata botlását, mely legfőlebb vigyázatra és nagyobb önállásra intette őt. Czeglédi György is szalmakoszorút vitt magával haza a disputatióról. Elszólta magát s ezért őt is kinevették. Azt találta bevallani: „Miképpen a Fiu függ az Atyától, azonképpen az Atya is függ a Fiutól.“ „Mely szép vallással — jegyezte meg Dávid Ferencz — szép nevet is találta magának, mert egész országban Pendet (függ latinul) Györgynek nevezik.“ Az Egy Atya Istennek . . . 1571. vallástétel. Colosvár. CCC. 1.

tetben álló doktor váratlan botlásán felújjongó ellenpárt nem engedte őt szóhoz jutni.

Jó magát az összes ellenfelek sem tudták „egy pillanatra sem“ legyőzni, vagy bár kissé zavarba hozni. Könnyedén elsiklott a kényesebb kérdések fölött. Az ellene felhozott szentirási helyeket, néha alant, néha felül, vagy belől, avagy mellette,¹ oly talpra esetten értelmezte, hogy a náluknál is kitanultabb lutheránuson még Heblerék is bámultak, nemcsak Haner, igen böles és tudós történetírójuk.

Az Erdélyben Bacchusnak, Bakkos Péternek ismert és nevezett Melius el-elvesztette a vita folyamán igen csekélyke türelmét s ki-kitört, a mint nem tanulta Wittenbergában, amúgy somogyiasan, e bor mellett is kiváló őszinteséggel tárgyaló magyar nép egyenes módja szerint.

Különösen a kilenczedik napon lángolt fel Melius elfojtva lappangó dühös indulata. Még magára a fejedelemre is rászózatolt. Vagy a Pokoly szelidebb előadásaként: „Melius a vita 9-ik napján már meg akart szökni a Dávid érvelései elől; de a fejedelem kijelentette, hogy ha Meliusék nem hallgatják is meg, ő meghallgatja Dávidot“.²

Azt talán mondanunk sem kell, hogy az egész hosszú disputatio csupán egy üres, ma már tartalom nélkül való másvilági képtelenség, a szentháromság körül forgott, melyre Pokoly szerint az egész — ma már romba dőlt — kálvini hitrendszer reá volt építve. (I. 178.) Meliusék körömszakadtáig védtek ezt a legendaszerű kath. hitelvet, melyet magában az evangéliumban ugyan sehoh sem találhattak fel. A kath. háromságot is már maga Kálvin megvesztegette, mikor az Atyát a másik kettő elé helyezte. E Kálvintól jónak talált elrendezés alapján megrontotta az isteni személyek egyenlőségét. Czeglédi azzal akart segíteni baján, hogy az Atya is úgy függ a Fiutól, mint a Fiu az Atyától. A fölhangzó kinevetés élő bizonyossága volt annak, hogy itt Erdélyben, 1568-ban, már ép úgy befellegzett az ég a mesés Kálvinos háromságnak, mint előbb Genfben besötétült a körben forgó athanasiusi symbolumnak.³

¹ Egykoru szász följegyzés elismerésén alapul e méltatás. Lásd Teutsch G. D. Urkundenbuch der ev. Landeskirche. Hermannstadt, 1883 I. 115. Vesd össze Pokoly, I. 183.

² U. o. I. 213.

³ Szent-Ágostontól külesönözgető Kálvin merőben elvetette Athanasiust,

Egy új csalódással gazdagabban bocsátotta el a nemesgondolkozásu fejedelem országa papságát, a huszár-latin szerűn most is csak mind csupa üres szalmát eséplő tudós-gyülekezetet. Melius hada nagy örömmel sietett haza; csak az egy Czeglédi Györgynek kellett dugdosni az erdélyiektől nyert szalmakoszorut. Betöltötték hangos diadalmi zajjal az egész tágas, téres Tiszamelléket. De azért lelkökre felfogadták, hogy soha többé vissza nem térnek ilyen kevés borra és ilyen sok urasan szép felelgetésekre.

Dávidnak sem volt elég oka teljes megelégedésre: a Blandrata doktor véletlen kudarczával füstbe ment a kolozsváriaktól biztosra vett döntő győzelem.¹

Ezalatt Kolozsvár összes magyar lakossága lázas izgalomban égve várta a sokáig elhúzódó országos zsinat bevégezését. Remegtek még gondolatjára is annak, hogy netalán az elhatalmasodott hajdu-párt orthodox kánonjai árásszák el vér, könny és szent szitkok özönével fényesen felhajnalodott egét csak imént földerült szép lelki szabadságuknak. Mikor a várva-várt jó hír nagy örömeikre megérkezett, hogy a diadalmas főpap immár útban vagy, a magyar főbíró intézkedésére, a nagy négyeszegletű Mátyás-téren állottak fel a város száz és magyar polgárai sűrű rajokban, s ott várták holtig szeretett, bölcs és tudós főpásztorukat.

Az 1817-iki országos nagy inség előtt e város az ország délvidékével inkább csak a Torda-kapun át, a györgyfalvi és ajtoni völgy ős római utvonalaán közlekedett. Mikor a már unitárius Aranyosszék és Torda népes vidékéről egybesereglett ünneplő

„kinek tételeit — szerinte — egy valódi ker. egyház sem fogadná el.“ Az ő 3-ságról való nyilatkozata eretnokség a katholicizmus szemében. Tanulság ebből az, hogy a fából ma sem lehet vaskarika. A mi 3 az nem 1, a mi 1 az nem 3. Az unitárius kollegium könyvtárába az amerikai unitáriusok a mult században küldtek ajándékba egy vaskos könyvet, melybe a háromságról való megfejtések vannak mind gondosan és tanulságosan felsorolva. Annál mulatságosabb s végén elszomorítóbb könyv nem lehet a világon. A kit érdekel a kör négyeszögítése, a szent zabhegyezés, vagy azon aczél, a mit Melius rézből csinált az ő bibliájában, az forgassa át e könyvet, mert sokat fog okulni végtére.

¹ Blandrata fel is hagyott ekkor a nyilvánosság előtt való vitakozással. Mentségül azt hozta volt fel, hogy ő nem a theologia doktora. Az ellenpárt kinevette a beismerő vallomásért.

banderium megérkezett s mikor magának a városnak díszkocsija is hirtelen feltűnt a Torda-utczában, a mai Szentháromság kő-bálvány emléke közelében, a nép hangos örömkialtásban tört ki s a szász „vivát“ és magyar „éljen“ riadal eget verőleg hangzott föl. Mert jól tudott ez ifju nép még akkor lelkesedni s a magyar tűz a fásultabb szász keblet is ez idétt magasb lángra lobbantotta.

Mikor a díszkocsi délkeleten a széles Mátyás-térre ért, az egyszerű fekete ruhás főpap kiszállt belőle és a mostani New-York palota szögletén akkor ott állt szép kerekkövnön nagy hangos beszédet tartott az ő hív népéhez s Isten ígéjeként böles, oktató szavakat intézett az ő szívből szeretett vérrokonaihoz. E korunkra szállt kerekkövet, a nagy multnak egyetlen fenmaradt hű tanujelét, ma is őrzik örök emlékezet okáért a kolozsvári unitárius templom ezintermében.¹

Így szól a beszédes hagyomány és még emellett azt is szívesen elhitetné velünk, hogy a város lakói legott az új vallásra mind átálltak volna. Ámde akadtak még a törzsökösebb szászok között, kik dehogy adták oda oly olesó áron és könnyű szerrel a magyar félnek a perben álló szép főtéri nagy templomot. Hiszen azt szerintök csupán csak ők és az ő apáik építették. Heltai és András szász papok álltak vezérül a nekidühödt lázadók élén, s a mint mondják, Dávidot még halállal is fenyegették a magyarokkal való tartásaért.

1568. június 13-án a megbízott fejedelmi tábla kihirdette ez ügyben a sokaktól oly nehezen várt ítéletét: a piaczi két

¹ Még egy „nagynevű történész“ is föllelkesül oly szép jelenet láttára. „Dávid Kolozsvárt . . . a szabad ég alatt hatalmasan prédikálván, hallgatói vállukon vitték bé őt a Piacz-utczai (?) nagytemplomba.“ (Lásd Balogh F. M. prot. egyház történetét. „Melius Péternek ajánlva.“ 102 l.) Nem mondja meg tudósunk, honnan veszi értesülését, a mi rendes nála. 1566-ra teszi az eseményt és a Piacz-utczára, ez is debreczeni szemre vall. Szépnevű tanítványa — pedig eljárógat naponta az aranyos feliratu emlékkő mellett — merőben hallgat az egészről. Ez is az ő szokott eljárása. Később hallgat Dávid debreczeni látogatásáról is, a debreczeni diákok Kolozsvárra jöttéről is, stb. stb., mert mindez erősen megzavarná az ő hármas szent circulusait. (V. ö. Pokoly, I. 216—18.)

De a templompert bezzeg feltálalja az ő szokott gusztsusa szerint. Erősen sajnálja, hogy a néhány ref. szász nem kapta meg az egész nagytemplomot. Mily tágas csür lett volna az később a Kolozsvárra becsempészett ref. hóstátiaknak.

templom s az óvári főiskola ezután is közösen a szászoké és magyaroké marad.

Évenként fölváltva, mikor magyar a főbíró, akkor a magyarok, mikor szász, akkor a szászok járhatnak a főtemplomba. A másik félnek jut ezalatt a mellette levő kisebbik templom. Ily sorban kezeljék Kolozsvárt mindkét részről a közös egyházi és iskolai javakat is.

Ez igazságos és szabadabb irányu döntés most már egy szemes szászt sem kötött a Melius táborához. Még magát a legtudósabb Heltait sem, ki 1544 óta volt a város hitéletének világitó szövétneke, 17 évig Luthert, 7 évig Kálvint hiven követvén. Nemsokára írmagul sem maradt vastagnyaku kálvinistának egyetlen egy sem közülök. Kincses Kolozsvárunkban, az új, protestáns Erdélynek, sőt nemcsak a kis Erdélynek, hanem az egész nagy Magyarországnak ez idétt legműveltebb magyar városában, a felvilágosodás, mint Pokoly József mondaná, „egy csapásra“ oly általános lett.¹

IX.

A váradai országos nagy vita és döntő következményei.

A szintén nagy győzelem hírével, sőt koszorus diadallal hazatért Melius 1568. aug. 22-re már új zsinatot hirdetett Váradra, hogy a netalán tán feltűnedőző ütött réseket és csorbákat minél hamarább kiköszörülhesse. Az erdélyiek elesodálkozva kérdezték: miért nem hívták meg őket is oda szabadon zsinatolni, s egy illusztrált könyvet küldtek Váradra, hadd tekintsék meg Melius katonái: van-e abban elég anyag a vitatkozásra. Ők is tartanak nov. 14-én Tordán hitépitő gyülekezést, melyre nemcsak az Isten egyházát, hanem azokat a dücesekedő katonákat is (értsd: az alföldi hajdukat, darabontokat, Melius szerint: köröztösöket) szívesen meghívják.²

¹ Abban már teljesen igaza van Pokolynak, hogy a legmagyarabb vallás magyarosította ekkor meg az egész Kolozsvárt. (V. ö. I. 217/18. De azt ma nem úgy kell érteni, hogy csupán azok volnának csak az igazi magyar tulipános keresztyének.

² Pokoly I. 219. 220. „Vajjon megtartatott-e az aug. 22-iki váradai és a nov. 14-iki tordai zsinat és ha meg: minő eredménnyel, arról nincs megemlékezés.“

Az ajándék-könyv Erdély első képeskönyve, melyet a lengyel és magyar lélekben egyes testvér-papok, Dávid és Blandrata szerkesztésével, együttesen állítottak össze. Tanulságos mutatóványokat gyűjtöttek ott egybe a szentháromságnak szokott bálványyszerű kath. ábrázolásai felől.

A hamarosan értesült római pápa azonnal el is tiltotta e különös keleti izlésű bálványképek további tisztelését „a magyar eretnekek gúnyolása” miatt;¹ de azért ma is lehet azoknak egyikét-másikat látni a Szent-Háromság szobrainak ábrázolásánál. Mit tehetnének egyebet, ha nem Buddhához fordulnának isteneik megvalósítása szent képeiért.

Itt magok Dávidék is elvétették egy kissé a kálvinista próféta fejére lesújtó szent sulykot: Melius számtalan szép hasonlatának legjelesbikét is megrajzoltatták Hofhalterrel az istenes sorozat befejezéseképen, ki úgy látszik, Szent Patrik hármaslevelű lóheréjén okulva, (a ki ezer év előtt az együgyű írek elméjét fogta meg ily költői virágos theológiával), jó maga is a legdicsebb Kálvin-féle szentháromságot háromfejű gyűrűnek találta vallani. E találó képben bemutatott hármas drágakövé gyűrűt, a Meliusi theologia bárgyú bölesességének elmésen kigunyolt symbolumát, sohasem tudták Kálvin hű fiai azután elfelejteni, avagy megbocsátani. Fölemlegetik azt még a XVII—XVIII. században is nem egyszer; sőt 1638-ban a legboldogabb Kálvin-korszakban fej- és jószágvesztés kitűzésével semmisítették meg e Debreczenbe bébukkant Bolond Mihók számára készült bolondos bálványképeket.²

¹ Reusch, Der Index der verbotenen Bücher I. 53 k. II. 277.

² Melius eretnekirtó kanonjai utódai buzgóságából végre a kálvinista egyház állandó törvényei közé kerültek. A váradi 1591. közzsinat már megérősítette azokat. Ebből lett a Geleji XII-dik kánonja. (Lásd Kiss Áron, M. ref. zsinatok végzései. 566.) Erdélyben Thoroczka János kivégzése volt egyedüli teljes végrehajtása és ez kizárólag Geleji érdeme. Utódai nem merték követni embertelen példáját. Dávid Ferenczre is rá akarták 1579-ben már csak a jezsuiták barátsága kedvéért is alkalmazni; de a nemesség fellépésétől tartó fejedelem nem engedte meg az eleven emberáldozatot.

Ki gondolná ma, hogy Gelej Katona István még az ő czigányhohérait is egyszerűen Meliustól vette. Vesd össze: „A jámbor királyok, fő hadnagykok készek voltak a bünöst (magok) megölni. Most czigán kell . . . A minemű országunk, olyan törvényünk is.” (Az 1-ső királi könyv. 127.) Rákóczinak azonban a kivégzettnek inkább nagyobb vagyona, mint vére kellett. Ezért az orthodox püspök a czigányhoz folyamodott az ő pogány szentháromságának méltó megdicsőítésére.

Egyidejűleg a nagy Melius emlékének azzal adtak hozzá legillőbb s kudarczát kiengesztelő elégtételt, hogy debreczeni Mózes szellemű kánonjait alkalmazták Thoroczkai Jánosra, a tudós Máté püspök horgon akadt fiára, kit 1638. július 17-én igazhitű kálvinista cigányokkal köveztek agyon a Dézs melletti két Szamos szögében, a szentháromság nagyobb dicsőségére s a tatárok keze közül kikerült Geleji Katona István orthodox püspök kálvinimádó keresztyén szívének legnagyobb gyönyörűségére.¹

Itt melleleg föl kell emlitenem: gondom volt arra is, hogy e véresen megtorolt képet illő jó alkalommal az 1896-ik országos kiállításon az irodalomtörténeti ritkaságok között az ünneplő fővárosban mindenki tetszése szerint megláthassa. És az újabb felvilágosult idők jellemzésére mondhatom: egyetlen hang sem szólalt fel e véresen megbosszult „szentségtörés“ ellen, melyet a XVI—XVII. század orthodox kálvinistái annyiszor felhánytak az ő póru! járt böles Méliusok félszeg tudású tekintélyének megóvása érdekében.

Mig Erdélyben 1567—1568 után napról-napra mindinkább terjedt az emberszerető s minden jót, nemest és igazt lelkéből

¹ Kálvin e legundokabb, még Knoxnál is alávalóbb lelkületű majma, „megcsapatta“ volna nemes ellenfelét, Enyedi György püspököt, a Szentháromságról irt munkájáért, melyet 100 éven át is hiába czáfolgattak. Thoroczkai püspök lefordította magyarra s kiadta 20 év előtt Bethlen István pártfogásával. Ezt kellett megbosszulni a család előbb meggyalázásával, azután számkivetésével. János fiának, tekintélyes aranyművesnek, az volt minden vétke, mondta: ha Jézus a földre jönne, szőlőjébe küldené őt dolgozni. A kolozsváriak magok dolgozták kitűnő szőlőjüket, melyből egy csoport ős időktől ma is az unitáriusoké. A mondás értelme még csak nem is tiszteletlenség, egyszerű kijelentése annak, hogy Jézus ember volt. De Geleji Machiavellitől és Kálvintól tanult, neki véres áldozat kellett, hogy az unitáriusok hatalmát megtörje. Lyukas lapáttal verették meg a kolozsvári pellengér alatt még azt a városi tanácsost is, ki egyháztörténelemhez értve azt merte mondani, hogy a szentháromságot a niceaei zsinaton alkották. Lásd: Erdélyi országgyűl. emlékek X. kötetét és Segesvári, Régeni egykoru krónikáját.

A ki a kálvinisták első pénzzel boldogító bankár-püspökét hiven ismerni akarja, olvassa a „Titkok Titka“ előszavát, melyben épen mint Knox, Geleji magát a gyilkosság apostolának vallja. Rákóczit is fennen dicséri az erőszakos, „istenes módon“ való térítésért. A ki a boldogtalan nagy tudós Kálvintól fertőzött észjárását kíváncsi megismerni, olvassa el a boldogságos szűz fogantatásáról irt prédikációját. Hyenekkel oktatták ki orthodox atyáink az ártatlan hajadont!

megbecsülő unitárizmus s maga János Zsigmond és tanácsurai, a fő- és közrendü nemesség csaknem egytől-egyig mind Dávid mellé állottak: a Királyhágótól a Tiszáig terjedő félreeső paraszt jobbágy-földeken Melius erősen rajta volt, hogy az ő új törvénytelen Mózesi kánonjait is a lehetőség szerint életbe léptesse. Egyre-másra érkeztek fellépése után keserű panaszok leginkább azért, hogy szabadabb szellemű papjait ádáz dühvel üldözi s az Erdélyből kiment újhitűeket vallásukban vakmerően háborgatja. Dávid Ferencz a sűrű panaszok után elhatározta, hogy egy utolsó döntő ütközetre maga is kimegy Magyarországra,¹ hogy Meliust saját hívei előtt legyőzve, megalázza, vagy vele kibékülve, helyreállítsa a két egyháznak előbbi egyetértését.

János Zsigmond készséggel járult hozzá beleegyezésével ez újabban tartandó országos nagy zsinathoz, mert attól a külön szakadtak egyesülését ő is szívéből remélte. 1567 őszén még Erdélyben azt beszélték, hogy zsinatra Debreczenbe semmikép ki nem mennének, mert ez a hely „gyanus“ előttük, mert papja „ámító és vérszomjazó“.² Most Dávid egy merész, a tordai szabadsághirdető országgyűlés után is kockázatos lépésre szánta el magát. Némi esekély kísérettel ellátogatott egy kis előzetes egyezkedésre Debreczenbe s ott a városnak, talán mint a fejedelem megbízottja, egy-két napig váratlan vendége volt.

Nem a vendégellátással megbízott főpaphoz, hanem valószínűleg a világiasb főbíróhoz szállott vendégképen s elmondhatjuk, egy hajaszála sem görbült meg a vendégszerető és még mindig elég józaneszű, derék magyar nép körében, kiket a Kálvin-theológia ekkor még nem zavart nagyon ki régi, jámbor erkölcaseiből. E tapasztalat iratta talán Karádival nemsokára a komoly „Balassi Árultatása“ után a sokkal élénkebb humoru „Debreczeni Disputatiót“, mely legkitűnőbb hitvitázó drámánk érdekesen mutatja be a mindenkinek parancsolgató Péter pápának fényes pápistás udvarát.

¹ A szászok megtérítésére Blandrata hasonló tervet forgatott furfangos agyában: tartson a nagytehetségű, három nyelven is ékesszóló Dávid a fejedelem egybehívásával országos nagy zsinatot s abban győzelmes vitakozást. Dávid készült is e neki nem nehéz feladatra, a szászok is tárgyaltak föléle szebni zsinatukon: de a német nyelvű közös zsinat tervét sohasem hajtották végre. Lásd Teutsch, Urkundenbuch. II. 115. és Pokoly. I. 220. és 238.

² Lásd Blandrata levelét, ki 1568. elején „vafer impostornak“ nevezi a lengyelek előtt Meliust.

A „Debreczeni Disputatio“ tréfás előadása szerint, a hatalmával és henye úri életmódjával sokat kérkedő Péter pápa az ellenfél feltüntének első hírére — ugyan mind az két füle megcsöndüle bele“ (Sám. I. kve 7. 229. stb.) — hamarosan elhivatta magához vitéz „kardinálisát“, Czeglédi Györgyöt és tudós „vikáriusát“, Thuri Pált és még többeket hű papjai közül. Egy kis parázs vitatkozást rendeztek talán az Aran Tamás kudarczának immár romladék templomi szent helyén, avagy talán Melius újonnan felépült piacuteczai „dúszes palotájában.“ A híre ment disputationak meglátása és hallása kedvéért igen sok újságkivánó oda szaladt. Az együgyü, jámbor nép bébomlá az igyenes, pusztá, sík, nagy és széles térhelyet. (Ez is Melius stilusa.) Kivül is, belül is fölötte sokan tolongtak, hogy megbámulják a nagyhírű főpapokat.

A most taréjtalan Péter pápa szőnyeg nélküli alacsony helyekre ültette alábbvaló vendégeit. Ő maga ellenben magasan trónolt ellenökben, hogy méltósága annál jobban kitessék az ő hű és jámbor tudatlan népe előtt.

A vendég Dávidé volt az első szó. Mikor az ő hatalmas „trombita szava“, mellyel a gyűléstermeken mindig uralkodott, messze elhangzón megharsant, megrettenve ugrott fel az ezt tőle nem váró „Péter pápa“ s ijedt haragjában rákiáltott:

— Huj! Mi az ördögöt kiáltasz olly igen? Mi? — Nem egyedül vagy itt!

-- Ugyanígy szoktam én szólni, hogy mindenek meghallják, szólt vissza stentori hangján Varga Ferencz, a királyi udvarnál eltanult nem juhász módon. „Mert nem jó zsákban macskát árúlni!“ Ekképpen felelt meg az oktalankodó Meliusnak az okos Varga.

Vajjon vitatkozott-e az idegenekkel most Czeglédi György is, a ki mint jó kardinál, inkább karddal, mint szóval akart a drámában nekik megfelelni és vajjon valóban elájúlt-e az ingatag bírákat, cziviseket parasztnak szidalmazó „nyavalyás“ Melius, midőn legtudósabb papja, a czigánybarna Thuri Pál, az unitárius érveknek hódolva, megtér közéjük, mint a hogy elájúlt volt múzeumában e két papja előtt az erdélyiek váratlan jövetelének első hírére is, — mindezekről most csak halvány sejtelmünk lehet. A napi tudósítások, ha ugyan voltak, mint egykor az Aron Tamás ügyében, vagy elvesztek, vagy Melius hágott nyakára azoknak.

Lehet az is, hogy csak azért tetette ő magát papjai előtt oly betegesnek, hogy a nagy Kálvinhoz külsőleg is annál jobban hasonlítson. A drámaíró e fölismert hiú jellemvonását annyira túlozta, hogy Meliust művében ép oly nyomorúlt nyavalyatörős képében festi, a milyennek nem-baráti a genfi prófétát a nagy világ előtt akkor csúfosan bemutatgaták.¹ Csak annyi bizonyos, hogy Erdélyben már így mulattak akkor „Varga Ferencznek“ a két- és nem egy, avagy háromszemű szörnyeteg Polyphemoshoz való ellátogatásán, kinek emberevő barlangjánál még az oroslánoknak is csak befelé láthatók lábnyomai, kifelé már egyetlenben egy sem.

A „Debreczeni Disputatio“ tréfás humorát nem tudjuk ma már annyira híven méltányolni, hogy világosan megmondjuk, mi történt meg valójában mindezekből „az Úrnak szava halló városban, Döbröcönben“. (Melius hizelgése. A Samu. 2-dik kve 80.) Csak annyi a legbizonyosabb, hogy erős igérettel kötötték le egymásnak emberséges magokat, hogy a mit nem tisztázhattak az idő rövidsége mián a parasztikusok előtt e romladozott, szalmafödeles, nyomorgó nagy községben, majd kellő módon szóvá teszik azt a fényes főnemesség előtt a vidéknek főhelyén, a márványpalotás, szőlőkben és más földi kincsekben gazdag Nagyváradon.

¹ Az én józan eszem csak ezt diktálta ide. De utólag megláttam a Révész Imre behatóbb értesülését a tőle jól ismert kálvinismusról. Feleljen ő érte, a mit tőle, mint saját beismerő vallomását, itt közre adunk.

Révész Imre, ki 1855-ben még nem volt debreczeni pap, Ipolyi Arnold-hoz irt levelében leszidja először is a szentesi ref. gimnáziumi tanulókat butaságukért. Azután így mutatja be az ő ügyfeleit:

„A nyavalya, nyavalyás szó divatát s jelentését a ref. hitrendszernek . . . lehet tulajdonítani. Nálunk . . . az ember nyavalyássága jelenti Istentől eltántorodott, boldogtalan és szenvedő voltunkat. Híres symbolikus könyvünk (értsd: gorombaságairól elhírhedt), a heidelbergi káté is I-ső főrészében több pontban értekezik az ember *nyavalyásságáról*. Énekes könyvünkben is gyakran fordul elő a nyavalyás kifejezés.“ — Tehetné bárki is ezek után hozzá: És ti boldogtalan révészek, ily nyavalygó nyavalyás hitetekkel boldogítottátok egész 1881-ig az elvakult kálvinista magyar népet? . . .

Lásd mindez épületes dolgokat Abafi Lajos Figyelőjében. Bpest. 1887. XXIII. 369. A debreczeniek dehogymertek volna valaha tiltakozni e szent igazságnak a nagy Révészről való kimondása ellen. E szép kalvinista legenda terjesztette el a nép közt az elvakult „debreczeni szemek“ hírét is.

Dávid Ferencz hatalmas oratiót tartott okt. 20. táján, a fejedelem és udvara s a Partiumból, sőt Magyarország más részeiből is Váradra begyűlt nemesség és papság fényes gyűlekezetében. Az irigy váradi pap hamis ráfogásokat közölt e beszédről Dávid ellen kiadott hat prédikációjában. Dávid utolsó nagy művében nyugodtan azt írta. feleletül: „Caroli Péter önön árnyékával harezol.“ „Azt hiszem, a jámbor aludt akkor, avagy gondot nem viselt reá, a mit mondtam.“¹

Ugyanott még így felel meg a szabad nyelvű és szabad pennájú jámbornak, ki szemtelenül elcsavarja az irásokat, s mint a zsidók, a mi hátul van, azt elől teszi.

„Mértékeld meg, atyámfia keresztyén, Caroli Péter vallását és annak kábaságát. Ha az hármak, t. i. Attya, Fiu, Szent-Lélek az egy természet szerint való Istenben tulajdonságok, melyik Istennek tulajdonsági?“

„Gyakorta kértem az Váradi Disputatióban is őket, hogy megneveznék: micsoda Isten legyen az, kiben ez a három különböző tulajdonságok legyenek, t. i. Attya, Fiu és Szentlélek? De soha egy szóval sem tudtanak felelni; avagy ugyan nem akartanak felelni, mert látták, hogy az ő vallásuknak bolondsága nyilván lenne.“ (Ggg. 2. lev.)

„Az Váradi Disputatióban is róka módra elkerülték és felelni nem akarának együgyüképen: ha a Christus azért-e Isten, és Istennek fia, hogy a teljes Istenség lakozik ő benne és a szent Lelket mérték nélkül vötte? Avagy azért-é, hogy a második szömély a Háromságban, avagy pedig ő magától, avagy az ő Attyától öröktől fogván való Isten? Mert nyilván vagyon, ha öröktől fogván való Isten a Christus, nem volt szükség őtet megszentelni, megkenni, Urrá és Christussá tönni: mert öröktől fogva ugyanaz volt.“

„Látod-é, jó Caroli Péter, hogy én nem árnyékkal hadakozom? (Yy. 1. lev.)

A böles Melius a disputatióban az Atyát azzal akarta megkülönböztetni a Fiutól, hogy ennek van lába, amaz ellenben lábatlan Isten. (Nagyváradi Disp. 122.)

Ilyen lábas és nem lábatlan tudósok e jámbor „Szenháromság bajnoki,“ hogy a jó debreczeni hitész Balogh Ferencz magyarságát e helyen igénybe vegyem. Látni való, mily igaza volt Dávidnak, hogy fő tudós ellenfelei is csak saját árnyékukkal harezolnak, mely árnyék a győzőkkel együtt a világosság

¹ Az Egy Attya Istennek . . . igaz vallástétel. Kolozsvár, 1571. Ddd Ggg. lev.

feltámadásakor nyomtalanul elenyésczik. Heltai is, ki ez évben állt unitáriusnak, jól tudta elhagyott feleiről, „ki lova fia”. Már a vita első napján azt tudakolta tőlük: mi különbség az Isten felől a Calvinus és kath. hit között? A vita vezetője Békes s maga a király is élénken várta erre a feleletet. Az egri pap, Hellopacus,¹ oda futott hirtelen s hallgatásra, leülésre tessékelt a veszedelmesen kíváncsi öreget.

Mily szép komédia lett volna, ha kiderül, és mindnyájan beismerik, hogy Kálvinnak külön háromsága van, mint Athanasiusnak. E különbséget még Pokoly „nagynevű” Balogh Ferencze sem látszik ösmerni, ki 1872-ben a Szentháromság nagy bajnokának, Meliusnak, ajánlt egyháztört.-ben csufosan cserben hagyja Kálvint, mert Hagenbachnak a katolikusokéval „tökéletesen egyező” 3-ságára esküszik. Ugyanott e kiváló debreczeni próféta a kath. klerus felé fordul és a kálvinista jezsuiták legkegyesebb hangján hozzájuk felszólal:

Így hát Melius és társai a róm. katolikusok helyett (?) is küzdöttek, s bizonyára az ő hálójokat, elismerésöket is megérdemli . . . (106 l.)

Risum teneatis amici! Hálát és elismerést követel az iránt, ki a pápától az utolsó apáca-anyáczáig az egész „pápa oltárára nyerítő” kath. klerust a fejedelmek fegyvereivel és az ó-testamentumban tanult „álnokságos haszonnal” végkép kiirtatná.² (A 2-ik kir. kv. 217.)

Ime, mily igazságos bíró ez a „nagynevű hitész és történész”. Hát még ha azt hallanók, mily egyforma mértékkel méri meg egy súlylyal e kitünő bírónk a legnagyobb kálvinista és katolikus jezsuitát.

¹ Apja becsületos magyar neve csak Halász volt, Meliusnak Juhász, Carolinak Károlyi, Heltainak pedig szebb neve Held.

² Ez orthodoxaink előtt böles, hamis próféta a XIX. sz. 80-as évében, sőt a XX. században is szavazattal dönteti el elvakított tanítványaival: keresztény-e az unitárius? Magyarul alig tud, latinul sem ért: a Melius sirját elborító „ingens saxumot” (hogy alóla ki ne búhasson!) óriás kőkoporsónak fordítja. (99. l.) „Vas jellemünk” nevezi Meliust, de elhallgatja, hogy jelleme hamar meg is rozsdásodott. (98. l.) A csengeri zsinat gyászkerete tetszik neki, de szót se szól az ott kihagyott véres XI. cikkelyről. (94. l.) Dicséri, hogy a bőkezű nőket Krisztussal bécsi divat szerint öltözteti a mennyországban Melius; de elhagyja onnan a magyarosabb „prémes szoknyákat”. Genfben 3 latin munkáját nyomtatja ki Meliusnak, a mi nem áll. (97.) Ugyanott Dudicsesal 1571-ben küldet Genfbe 3 Meliusi könyvet, a melyet már 1570-ben nyomtat szorinte Beza. (97.)

„Az ész megvolt Pázmányban, lángészt a pogányokban is található; de szeretettől (!) lángoló ker. szív, mely az apostoli férfiak sajátja, minél csekélyebb volt benne! Nemcsak a mű, mit kivisz valaki; de *az eszközök nemessége és szépsége* is kell, hogy számításba vételessék. Véres tengert árasztta s hogy a prot. Izrael népe teljesen bele nem vezett, bizonyára az nem az ő szíve szerint történt.“ (138 l.)

Nem védem itt a spanyol király megvásárolt kémjét, Ferdinánd császár biboros árulóját sem, csak egybevetésül azt mutatom itt be, mint festi Balogh a szívének és rossz májának kedves Meliust, a kinek körmére vert királya, mikor a kath. vértengert, szakasztott úgy, mint Pázmány, maga is megárasztani akarta.

„Melius, mint író, ha *nem is volt rendkívüli mély tudós . . .* ő a hit védője volt a pusztá (?) emberi okoskodások ellen. *A védett ügy szentsége* s nem fegyvereinek netán időszerű gyarlósága szerint hozandó felette az ítélet!!“ (97 l.)

Ime az idétlen kettős felkiáltó jelekkel oly kitüntetően méltató hamis próféta s ime a „makula nélkül való“ bajnok Melius szentté avatása is a debreczeni pápaság „három százados“ évfordulóján! E kitérés korántsem azért történt, hogy az elvakult Debreczen ősi sötétségét megvilágítsa. Egyszerűen csak azért, hogy az olvasónak legyen némi fogalma arról a gonoszul hitészkedő „nagynevű egyháztörténészről“, ki *korszakos* műve 107. lapján, Meliussal együtt káromkodva, azért küldeti a debreczeni Mózes-utódot a váradi disputatióra, hogy ott „*Isten tisztességét*“ megoltalmazza, a máshitű fejedelem és Dávid pogány követőitől; a nélkül, hogy a nagytudós kivallaná és megmondaná az itt mélyen megbotránkozható hozzá nem értőknek,¹ hogy csak az ember Jézus volt akkor a Melius oltalmazott teremtető istene, a kinek nem volt szüksége hamis prófétára, s a kinek teremtető voltát Melius az egész zsinat sürgetésére sem tudta bebizonyi-

¹ Maga Dávid Ferencz utolsó, Caroli ellen irt művében így panaszol az őt hamisan káromlók ellen:

„Jól eszекbe vegyék az jámborok, mely igen méltatlan szidalmaznak münket és mely igen hamisan és képmutató képpen kórkodnek, hogy az Christusnak istenségeért és tisztességeért hadakoznak. Mert az ő okoskodásukkal inkább rontják a Christus istenségét és tisztességét, hogy nem mint építenék. Mert a ki oly istenséget tulajdonít és ad a Christusnak, melyet az atya Isten őnéki nem adott: nem istenséget tulajdonít a Christusnak, hanem az ő igaz (atyjától adott) istenségétől őtet megfosztja és szidalmazza.“ Az Egy Atya etc. 1571 Rr. lev.

tani, ellenben Dávid Ferencz debreczeni ígérete szerint hiven kimutatta, hogy az Atya volt egyedül az igaz teremtő Isten.¹

Ma is ilyen szembetűnő ellentmondásokat láthatunk az orthodoxia sziklabajnokainak legtudakosabb hősei között, bármily piczi kérdésben is. Ne csodálkozzunk tehát, ha a XVI. század még ezeknél is fogyatékosabb tudományú s érzekemény sziklakeblü hitküzdőrei (Balogh kemény stílusa ez) egymás megértésére sehogy el nem juthattak, sőt eljutni talán nem is akartak. A harmadik napon ugyanis az Isten követének, Kálvinnak magasztos példája szerint, fölötte igen fenségesen felbőszült Melius póriás durvasággal félbeszakította a Genfben kiművelt Hellopaeus és Dávid Ferencz heves vitáját s mint egy Jehova leszállt angyala (Balogh és Révész izlése szerint) felüvöltött, mint a hogy azt régen a tolnai Servátor-hegy aljában a toronybeli török paptól ijedten hallotta:

„Ezt minden ember megértse! Azért gyűltünk mi ide, hogy az Isten tisztességét és a Christus istenségét oltalmazzuk. Ennek pedig főgondja Felségedre néz! És *ezt kívánja az Úr Isten Felségedtől*, hogy az ő dicsőségét megoltalmazza és azt semmiképen ne hagyjad meggyaláztatni!...“

Ezután a legvadabb indulat bőszült hangján rikoltott a rá bámuló Dávidra:

„Te pedig, ki az egész keresztyénséget megháborítod, gondold meg... Ha tudatlanságból művelted azt, térj meg immár. Ha pedig vakmerőség, vagy tisztesség kívánásból, — az Úr Isten rontson és szégyenítsen meg!“

A fejedelem az őt már 1567-ben eretnek öldösésre felszólitó Beza elbizott álnok barátjára nézett s olasz lágyságú szelid hangján így felelt meg neki:

„Én is azon *könyörgők* az Úr Istennek: valaki érti az igazságot és *külső haszonért*, tisztességért eltitkolja, az hatalmas Isten rontsa és szégyenítse meg! És meg ne kegyelmezzen nékie!“²

Ne csodálkozzunk ezek után, hogy nem volt kellő sikere

¹ A zsinat vezetője, Békés utasította vissza Melius legújabb rágalmát az eredmény ily nyílt kijelentésével az 5-dik napon. Még azt is hozzá tette: „Ti pedig semmi egyebet nem miveltetek, hanem csak mind sophistikálkodtatok... Ha úgy bizonyítottátok volna dolgokat, mint ő: régen a dobot megütöttük volna.“ Nagyvárad Disputatio. (192. l.)

² Nagyvárad Disputatio. Kolozsvár, 1570. 76. l. Melius ez iskolai szinpadon tanult drámai hős szereplését lásd Bodnál is: Smirnai Szent Polikárpus 20. l.

a nagyváradi magyarnyelvű disputációnak sem, mely a tiz év előtt ugyanott kezdett vallásújítást alkalmasan befejezhette volna. Szóval és csak pusztá szóval nehéz másra birni a hitbéli meggyőződéseket és hátha még e meggyőződés csak alaktalan bizalom tárgya s érző öntudattá még sehol nem jegeczült.

János Zsigmond utolsó magyarvérű királyunk, az Anjouk és Jagellók nemes utóda, fölismerte a körülte szerető alázattal udvarló fényes nemesség körében is, hogy hitbéli egyességre népénél többé nem számíthat. A jeles Czeglédi György ki is jelentette még idejekorán, hogy ők kedvelt orthodox vallásukat világért sem kötik a debreczeni püspök személyéhez, ha azt legyőzik is tudományában, ők azután is hitökben állhatatosan megmaradnak.

A fejedelem meginté utoljára szive szerint a félrehuzó marcona és izgága Meliust; az ő országában ne merészeljen többé pápálkodni; a könyveket meg ne égettesse, a hiveket se üldözzék. Ha az ország e nembeli végezése neki nem tetszik, szabadon a Tiszán túl mehet.

Azzal megüték a dobot okt. 25-én s a fényes udvari sokadalom álomként tűnt el a szép Nagyváradról s visszatért megint a fejedelem kíséretében az elhagyott fővárosba.

A váradi disputációnak mindezek után is igen nagy sikere volt az erdélyi egyházra nézve. Váradon Basilius egy Székesfehérvárra irt elhiresedett levele szerint mihamar közel 3000 lélekből álló unitárius ekklézsia alakult. Szent Péter hajdani példájára emlékeztet e hasonló sikerrel végrehajtott nagy térités. A szomszéd Belényes már a téli papváltozáskor elküldte kelletlen papját s a kolozsvári Basilius Istvánt tette meg helyébe. Ugyan ő tavasszal elnézett Békésre, Simándra is, s ott többszörös disputációkat tartott Meliusékkal. 1571-ben kibujdosnak Erdélyből Báthori István elől Karádi Pál és Óvári Benedek, kiknek tört eserepeik voltak az új nagyúr szemében, s az igaz hit szép szavának hatalmával csakhamar elfoglalják magoknak a temesvári és simándi evangélikus parokhiát. Makóra a jeles költő Thordai Máté települt le, hol azóta a templomot előbb talán Meliussal, azután az esperessel való egyezkedés után az unitáriusok a kálvinistákkal együtt felváltva használták.

Ugyanekkor Jászberényi és Alvinczi György az unitárius szellemi kincseit átvizik a messzi Dunántúlra is. Ezeknek

valanely névtelen társa már akkor Székesfehérvárt térített, mikor Basilius még csak Várad kies környékén apostolkodott. Jézus ékesenszóló apostolai a virágzó Pécsét és vidékét egy nagy sikerű disputációval meghódították az új hit számára. Laskón, Tolnán már 1570 első felében elhíresedett vitatkozást rendeznek a nagyrészt át nem állni akaró Kálvin követőkkel. Esztergom körül Nagymaroson a hatalmas főember, Trombitás János, ki hol a budai basával, hol a bécsi királlyal tart vala akkor, unitárius papot fogadott magának.¹

Az erdélyi fejedelem országából csaknem kiutasított Melius ezalatt váratlan segedelemben is részesült. A mi neki eddig sehogysen sikerült, hogy Kálvin Genf városaként maga is újabb szent Jeruzsálemet alapítson a pór alföldön, egy merészebb tanítványának s nálánál jóval különb népprofétának, a „fekete embernek“ vált bevallott czéljává.²

E nagybányai népproféta egész sereg ájtatos hivet gyűjtött Melius angyalos népéből már 1569 nyarán maga köré s a pogány törököt akarta első sorban a szent íge s a háromrétű Istenhez való buzgó imádság erejével lebírni. A nép szerette őt, magyar Mózesnek tartotta, a ki a esodatevéshez sokkalta jobban értett mesterénél, az ebben mindig csak ígérető Meliusnál is. Azonban mikor a debreczeni főbirót is fel akarta jó példa kedvéért magasztalni, őt a magyarok, a váradi kapitány lovasai, seregét még előbb a törökök tették semmivé. Az újmódi kálvinista forradalom, Meliusnak a pór nép fellázítására való merész hivatkozása, csakhamar ilyen csúf vereségben s emilyen véres kudarcban végződött.

Még ennél is jámborabb mesét regél Pokoly az ő kedves „fekete emberéről“, de Meliust a főprofétát a világért oda nem keverné. (I. 229—30.)

E homályos és eléggé máig föl nem derített, inkább eltitkolt népmozgalmat Pokoly mesterkedése szívesen a kolozsváriak

¹ Dávid Ferencz 1567-ben kiadott első unitárius művében 1570-re jósolta az unitarizmus legnagyobb győzelmét, apostolai lelkes működésükkel beváltak a várakozást. Pokoly József az ő erdélyi ref. egyháztörténetében mosolyra keltőn erőlködik megzafolni Dávid Ferenczet s az unitarizmus elterjedésének tetőpontját 1569-re tenni.

² Pokoly orthodox meséje szerint Szóts (talán inkább Szűts) László volt igazi neve. Hitelesb történetírók szerint Karácson György. Lásd Lampe, 280—281. lapon is.

nyakába varrogatná. Miklós papról beszél előbb. Ez a Páduából imént hazatért Tót Miklós Sommer barátja és irótársa volt. Mindketten könyvet adtak ki 1570 körül a lélek hallhatatlanságáról. Tehát a magyar filozófiának érdemes alapvető és uttörői voltak. Mindkettő ellen undok szidalmakkal telt könyvet irt Váradon a Balogh „szelidlelkületü“ Caroli Pétere: „Az halálról.“ Megjelent Debreczenben 1575-ben s meg jelent ez Péter uramnak is 1576-ban.

Ennek a fiatal Miklós papnak Pokoly szerint 1569-ben „hangja nagyon messzire elhallatszott“. (Bizonyosan a kolozsvári friss ujságból értesült erről.) „Nagyon messzire elhallatszott és komoly aggodalmakat támasztott.“ Tudniillik Miklós pap, mint „a gyermekkereszttség leghevesebb ellensége, a templomi szószék-ről menydörgött a pápa ezen szerzése ellen“.

Pokoly itt most tüstént felfújja szines szappanbuborékká ezt az egy papot, illetésképen: „Az aggodalmakat (alapfok) növelte és megdöbbenéssé (középfok), szinte réműletté (superlativus) változtatta (?) az a körülmény, hogy az anabaptista *próféták* (értsd: az egy szál árva Tót Miklós) feltünésével (?) egyidejűleg megmozdult a pór nép is és — a Partiumban megindult a *fekete ember* (ördög? — kérdi itt a laikus) hada! . . .“

Értsd meg ebből a jól kivehető érzéletes tartalmat: még Debreczenen túl is messze elhangzott az a „pápa ellen“ menydörgött kolozsvári prédikáció. Itt megröstellí pokoli torz-rajzát egy kissé a józanabb s pillanatra felébredt lelkiismeret és oda toldja nyomban simán, udvarias óvatossággal:

„Nincs ugyan semmi jel, a mely azt mutatná, hogy a két esemény között összefüggés volna“. (Erdélyi ref. egyháztört. I. 228.)

Mind így íródik és csinálódik régóta az a beszédes „nagynevű“ debreczeni história! (Kimutattam ezt már nem egyszer a balog irányban evező két Révészen). És ilyen file-lógó debreczeni filológia meg ferde logika — hogy néhai jó Bethlen Miklóssal szóljak -- zengi mérges szózatát több helyen is e méregdrága, bár elég szép tudású könyvecskében.

Arról is megnyugtathatom a tapasztalatlan történetírót: annak a homályos mozgalomnak igazi alapja, lelke maga a debreczeni biblia volt. Melius izgatta fel a nyomorgatott pór népet 1565-ben: keljen fel a többi felekezet kiúrtására. 1567-ben Servet követőit is kívánatos pecsenyőül jelölte ki számukra. Ő

szent bibliájában oktatja őket rá, mint kell a szegény sehithiai magyarnak hadakoznia a beállott nehéz időkben. Nagybotú Lőrincz pap e jeles utóda a János király fiának, a végbeli vitézeknek, sőt a pór népnek tanúlságára ily szentül apostolkodik debreczeni szentírásában:

„Haszna ez“. (Értsd a szentírásnak és Meliusnak.) „IV. Minden hadnak diadalma Istentől vagyon. Nem néz emberek erejére, kinek akarja, diadalmat ad. V. Miképpen kell esatázni, megverni az ellenséget. VI. Isten a sokaságban bizó hadat mint veri, szégyeníti meg“. (Ajánlás hátlapján.)

Ime, mily bölesen prófétál a magyarok első Mózese, Kálvin vérmes, vitéz hadnagya s Kupa vezér nemes földije, a korabeli magyar hadaknak:

„Isten veri meg a hadat“. (8. levél.) „Nem segíti Isten a hitlen hadat, (értsd a más vallásúakat), bár pap, barát ott legyen, bár corpét (nem korpa, hanem corpus: ostya, az Úr Jézus kath. teste) végy hozzád is“. 9. lev. (A régi Sidók az ő Istenöket — és nem mint most, a pénzt — szekrénybe zárták s úgy vitték a hadba, nem a bőrzére. U. o. 9. lev.) „Mohácson a vak barát a Crucipillét hordozta, (nem a vaskalapot), de ugyan elvesztek“. 10. lev. „Elveszt az Christus titeket, hitlen érdemesek“. (T. i. csak az érdemtelent tartja meg.) 11. l. „Vágják az Sidók az Istentől vert hadat“. (Fölös fáradság!) 14. l. „A győződelem csak az Istené“. (Kivált ha Hunyadi János vagy Napoleon a vezér neve.) 21. l. „Magyarország ez oka atte pusztulásodnak: Isten ellen rugodoztok. Fut penig a föld népe is“. 24. l. „Isten azzal veri meg a hadat, hogy *fegyverét elszedei*“. (Ez jó a katonáknak!) „Az megiedett had jele ez: fél, fut. A bátorszívú azt mondta: No hozzá, vitéz! *Isten igen megijeszti, akiket megakar verni*“. 26. l. „Pápa is koplalással akarja megvenni a menyországot“. (Ez Kálvinnak is legjobb fegyvere.) 27. l. „Saul jámbor és jó vitézeket tartott, nem nyalka babákat, borinnya jó (mint te!) vitézeket, ki úra mellől elfut a fileki hadba“. 29. l. „Mint a mostani hajdúk és szegedi deliák: Nosza k . . . vák esse (ez s ez) lelkök! De mint Goliátot, megveri Isten ezeket“. 35. l. „Bizzál az Istenbe (értsd: Kálvin Szent-Háromságában), sziveterőt ű tüle kérj, *hogy ű tanítsa ujjaidat a bajvívásra*. Ne mondd: egyem maszlagot, igyam bort, az ereklye legyen nálam. Ördög az!“ (Te pedig angyal vagy?) 36. l. „Ti részeges katonák: igyunk! Istenemre mondom, megverem űket! Ennyi vér maradjon benne, mennyi e pohárba. Ördögnek áldozátok, de szégyent vallotok igyeitekben. Úgy cselekedjete, mint Dávid, Josue: *könyörögjete Istennek*“. (Értsd: a Szent-Háromnak.) 39. l. „A halálnak bizonyos órája vagyon . . . *Hát mit futtok a halál előtt!*“ 56. l. „Dávid Istentől kérd tanácsot, ha reá menjen az ű ellenségire?“ 73. l. „Az Isten diadalmat ad annak, a kinek ű jobbnak itéli“. „Akkit Isten meg

akar tartani, *azt megóttalmazza még az ellenség közepett is*“. 99. l. „*Hát mit féltek ti kicsin hitűek, ha az Úr a ti bátyátok, várátok és küsziklátok? Akki elveszteni akar, először az ú várokat, az Jehovát, rontsa el, aki lehetetlen dolog*“. 111. l. „*A diadalom, hadverés, város megvétele Istené. Tiszta az Úr szava, igaz minden beszédi . . . Soha semmit Istenbe meg nem fedhetsz. Lássátok, ti érdemesek . . . Nem a holt szentek! Vitézek, tanuljátok ezt: lelki, testi pais az Isten . . . Ő tanít arra, miként víj ellenséggeddel*“. Eph. 6. Psal. 110. „*Az Szentírás minden győzödelmet az Istennek tulajdonít, akárki harcra megy. Hát ti is urak, csatázók, mikor nyeregséggel jártok, Isten adja. Mikor elfuttok, azt is Isten adja haragjából*“. 115. l.

S vajjon mikor nem haragszik meg az a „magátul véghetetlen hatalmú erős Szent-Háromság Isten“?

Melius erre ilyen bölcse feleletet ad:

„Lássátok, ti fejedelmek: a mit Dávid az ellenségtől nyer, a mit Isten neki adott, Istennek áldozza, Isten tisztességére költi, szájától is megszakasztja. De ti telhetetlen fősvények . . . hasatok istentek, ezifrára, játékra, tobzódásra költitök az Isten jószágait, nem igazán sáfárkodtak vele. *Isten megvér: az egyház szőlőjét, jüvedelmét elveszed, oskolát, tanítókat abból nem tartasz; a Szentírás nyomtatására, az Isten tisztességére, Istennek* (értsd itt: Meliusnak, az Isten jámbor prófétájának) az Istenéből nem adsz. *De elkél tited a sáfárság!*“¹ 116. l.

„Atyámfiaim, magyar vitézek! az végekbe kik laktok . . . Isten nem felejt el a ti vitességeteket“ stb. stb. 116. l.

Ezekből a Melius nemes urai nagyon jól láthatták, hogy a próféta hasznos tanítása mellett saját hasznáról is el nem feledkezik, még a rabok váltságából is illő részt követelt magának. De a szegény pórok mindebből csak mit tanulhattak: őket 3 Isten s azoknak egy élő angyala védi, míg a törököt csak holt Mahomednek egy, az is hamis istene. Nem természetes, hogy buzgón készültek a szent harcra? *Imádkozással nyerik meg az értük hadakozó Isten jövő kegyelmét!* Hogy Melius hányszorosan járt ki hozzájuk buzdítani, erősíteni őket, — ki tudná azt ma megmondani? A város jegyzőkönyvei azt bizonyítják, hogy „Isten szava halló“ Debreczenünk atyailag gondoskodott a hármas Úristen angyalainak szentséges ellátásáról.

¹ Csak a biblia elejéről szemelgettünk, a mit Melius az 50-es évek elején már megírt. A mit püspök korában ellíntett, abból kötetre valót is kiírhatnánk.

1569 nyarán és őszén a város nyakán ingyen élőködtek. Mikor meghallották, hogy a fejedelem nemeseivel a nagy szellemi mérkőzésre Váradra indult: csak hév és forró imádságukkal segítették az oda siető Meliust, az ő böles első Mózesüköt. A fekete ember jónak látta ekkor a télvíz idejére szétosztatni nagyobb részét a szent seregnek. Válogatott angyalaival azonban tovább is ott maradt Debreczen ölelő karjai közt. Tavasszal ismét összegyűltek nagy sereggel Kálvin leghívebb tisztelői, most már a nagy vállalatra lelkileg is megerősödve. Az angyali sereg trombitáját vajjon maga a debreczeni próféta harsogtatta-e, annak földerítése most nincs módunkban. Megható imáik a sem ördögtől, sem angyaloktól nem félő pogány törökön épen semmit sem fogott: Balaszentmiklóstól Szolnok ostromáig, Szolnoktól megtizedelve egész Debreczenig kellett szégyenszemre ismét visszaszaladniok. Itt a főbíró akarták felkötni borzasztó csalódásuk boszújában; de a világi hatóság megemberelte végre magát s „Istennek szent lelkei“ csakhamar a Kálvin és Melius kívánta „legszorosabb úton“ kerültek a boldogabb másvilágra.

Ily esúfosan bukott el a Melius legszentebb kísérlete a világi hatalom megnyerése végett. Így erősítette meg a sziklakeblű hitbajnok a Debreczen környéki lelkeket. Ilyen esztelen és elvakult szent bolondság volt az a Balogh-féle „szellemi galván folyam“, mely új korszakot nyitott szerinte nemzetünk életében. (V. ö. 81. és 100. l.) A haszonért mindent mertek, de az emberi okosságra semmit sem adtak; s a praedestinációra bizott legesztelenebb vállalatuk 1657-ben elsöpörte Erdély minden kincsét s majdnem egész jövőjét is, mely szép kis országot az egy János Zsigmond, a józan okosságáért arianussággal gyanúsított Bocskai István és az unitárius Székely Mózesből felnevelt kálvintalan Bethlen Gábor emeltek csak a mivelt államok virágzó sorába.

Hasonlítsd össze e sokáig pokoli sötétségben tartott szomorú, mert nevetségig ostoba tragikus eseményt a Pokoly előadásával, ki már 1569-ben elvégeztet mindent velök s fel is köti hamar őket, csakhogy az ő szép circulusait azután meg ne zavarják. S vakmerő, sőt merő vak képzeletében még a mivelt és igazán apostoli keresztény Kolozsvárt is a félvad hortobágyi pusztákra szivesen átültetné.¹

¹ A „fekete embernek“ Melius szent hadnagyának, hivatalos történetében Pokoly csak Forgách Ferencz „Commentárjaira“ hivatkozik: (Par no-

X.

Az új „katholikus“ Melius párt legcsúfosabb bukása.

Melius angyalainak ily tragikus ördöggé válása után csaknem egészen elvesztette rútul megrongált népszerűségét. A köz-nép a nagy térségen nem bízott már oly vakon benne, mint a többi, talán századok óta már alig látó Istentől megvert debreczeni szeműek.¹ A köznemesség is elfordult tőle s a nagy alföld majdnem minden részén megbarátkoztak az Erdély felől

bile fratrum, mondaná Révész Kálmán.) Pedig jó tudni, hogy a királygyilkosok utódának hitele semmit sem ér. Könyve tele irigy hazugsággal s gyanúsító ráfogással. Ő volt Balassi M. és a kath. székelység gonosz fellázítója 1562-ben. Előbb kiraboltatta velök a békés Moldovát, honnan a bécsi király üres zsebét oláh marhákkal próbálta gazdagítani. Azután hogy Erdély leverésében és bécsi pártfogóiban csalódott, arczátlansága Erdélybe hozta őt, hol adományokért János Zsigmond kezét csókolgatta, kit halála után mindjárt a fekete emberre következő lapokon (e ravasz fogás vitte verembe Pokolyt) a legszemtelenebb rágalmakkal piszkolt le. Utána befestette a nálánál jóval többet tudó Blandratát, az oláh Békést, Csáki Mihályt, kit menten kitudt helyéből, rokona Báthori István felléptekor. Ez újabb urával sem boldogult. Az erdélyi nők kikosarazták a pápától rájuk szabadított falánk, kopasz szatírt. Innen is végbűcsüt kapva, Paduába ment gyógyulni, a hol hamar ki is gyógyult hitvány életéből.

A magyar népmozgalmak legkitünőbb ismerője, mindenki tudja ezt, dr. Márki Sándor, a történelem egyet. tanára. Ő határozta meg felkérésre a kálvinista néplázadás helyes időpontját. Fájdalom, Pokolynak a jelen században már igen nehéz a szomszédától értesülést szerezni, azelőtt sokkal könnyebb volt az.

Főforrás e soká titkolt eseményhez: Szűcs, Debreczen tört 196—198 l. Fessler, Geschichte von Ungarn. VII. 107—108. Budai, (értsd: Sinai) Polgári Lex. 2. kiad. II. 265. Lányi, M. nemzet tört. 185. Szalay, IV. 338. Acsády, A m. birod. tört. II. 220. Horváth, Magyarország tört. IV. 341. Benedek, A m. nép multja. 256. Istvánffy, ford. Vidovich. 586—589. Lampe. 280. Forgách 616—620. (Pokoly szerint 451—8.)

Ime egy fillérbe sem került ref. aainak a mindennél drágább felvilágosítás, a kik előtt Pokoly gyermekmódra eldicsekszik az őt verembe ejtő kath. forrásokkal. Lásd I. 144.

¹ Erdélyben ma már nem értik ezt az alföldön elterjedt kifejezést. Debreczeni szemű az, a ki nem lát meg olyant, a mit bárki más megláthatna. A balmaz-útvárosi Kárhozathalmon őseik földet rejtettek talpuk alá s megesküdtek: Isten vakítsa meg őket, ha ők ott debreczeni földön nem állanak. Az átok, mint Isten verése, beteljesült szegény fejükön. Lásd Révész Imre szép előadásában Abafi, Figyelő XXIII. 371.

jövő új és jóval tisztább, a Kálvini babonák borzalmas sötétéhez nem is hasonlítható derült hajnal világosságával.

A társadalom újjá alkotó és romboló teréről a Kálvin utánzó próféta mindinkább a későn gyümölcsöző s igen fáradtságos szellemi térre szorult. A „Jehova-Szent-Háromság“ ókori törvényeire alapított mózesi kánonok most a csöndes, néma papiron hallgattak. Volt elég alkalma a bukott prófétának búsan emlegetni az öt év előtt már harsányan felzúgott panaszt: „Most a Werbőczy decretoma szóll, hallgat az Istené a pad alatt!“ Most legfőbb gondja az lett, hogy valamiképp enyhítse a fejedelem nyílt fellépésének hatását a megriadt félnék nép előtt. Hamis leveleiben mindenfelé kezdi elhíresztelgetni az ő szertelen nagy s különböző helyeken aratott hitbéli győzedelmeit s el akarta hitetni az együgyűekkel, hogy még maga János Zsigmond ő Felsége is melegen együtt érez Kálvin kegyes tudományával. Ezt a fejedelem négy szem közt mondotta neki még a tavaly, a váradi disputatio alkalmával.¹

Az apróbb vitákat, hitben való merészebb eltéréseket, mik a föleszmélt Debreczenben most mind gyakrabban föltűnedeztek, rövid úton eligazította a városi hatóság fegyveres hatalmával s ő pedig — elárvúlt feje mit tehetett volna okosabbat! — költészetre adta magát, mint tíz évvel azelőtt pályája zöld kezdetén, a viruló reménység harmatos szép napjaiban.

Mielőtt ez orthodox „messze elágazó, nagy elme“ (csak Pokoly méltatása szerint) további még esztelenebb föllobbanásait bemutatnók, alkalmoszerűleg meg kell itt jegyeznünk, hogy az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos történelme épen semmit sem tud Meliusnak, „ki 14 éven át a reformátusság“ döntő vezére volt Pokolynek szerint, 1570—2. évi legáldásosabb (?) működéséről. „Sajátságos, tüneményzerű egyéniség“, mondja róla Pokoly s ennyivel meg kell tőle elégednünk.

E nem közönséges vélemény nyilvánítása után, egy Debreczenben feltűnt „nagynevű egyháztörténész“ (vesd össze: tyu-

¹ A pia fraus ez álnok hamis fogásával furesza ellentétben áll Meliusnak 1568 jan. 8-án írt és kiadott imája, melyben arra kéri Istent: „hozza hátra a Dávid Ferencz erctnekségéből a ker. fejedelmeket“. Lásd Balogh, 93. l.

A fejedelem különös helyzetbe jutott Melius hazudozása miatt, mert a váradi zsinat és disputatio alkalmával valóban magához hívatta őt egy ízben egyezkedésre. A furfangos próféta akkor tett nyilatkozatával ellenkezőt jelentett ki a másnapi nyílt gyűlésen. Talán ezért szakadt félbe a disputatio.

kász, szemlész hasonló szép magyar szavakkal) okos példájából okulva, semmit sem tudat velünk Pokoly Melius ifjuságáról, tán csak azért, hogy mint Baloghtól, Révészről látta, ő se vallja be a nagy Juhásznak, vagy Meliusnak idegen s korántsem debreczeni származását.

Wittenbergben, hova értesülésem szerint felserdült 25 éves korában ment, Pokoly szerint, csak másfél évig tanult Melius. (Hogyan? 1556 közepétől 1558 végéig tanult ott, minek most épen negyedfél száz éve.) Egy évet elvon tőle, mégis *országos hírét* támasztja az egyetemen. (Vihar egy gyűszű vizben.) Nem tudni micsoda nagy veszedelemért hívták őt *sürgősen haza*. (Hová? A somogyi juhászok közé?) Mindezt a legkisebb kritika nélkül közli Pokoly, mintha a tordai Aknatetőről bámulná az Alpesek szépségeit.

Laskai Tsókás Péter 1578-iki följegyzése, melyben e szökött pribék hitét és kolozsvári neveltetését tagadja meg, vezet félre a különben lelkiismeretesen szorgalmas író. Meliust, az egyszerű tanítót, legott 14 évre teszi meg a „reformátusság vezérévé“. (Mi ez? Hisz 1881-ben fogadják be magok közé a ref. nevet.) A 142. lapon már Blandrata lesz a vallásügyek vezére 1563-tól „egészen János Zsigmond haláláig“. 1569 végén tüne-ményszerűleg eltűnik Pokoly elől a vezérkedő Melius is. Azt pedig a debreczeni múzeumba spiritusba eltehetik, a mit történetírónk história gyanánt feltalált és feltalál illetéknépen:

A Balassa Menyhért igazhitű Kálvin-prædestinatiós hadától 1564-ben majdnem egészen elpusztult Debreczenben a nagy Melius az ország minden részéből (Marosvásárhely, Dunántúl, Abauj, Gömör, Máramaros, stb. stb.) kezében tartá a „szétfutó, meg össze-össze találkozó szálakat“. (Saját kifejezése ez Pokoly-nak. Itt bizonyosan Graham Bell-féle telefoni szálakról álma-dozott.) „És mindezek a szálak Debreczenen futnak keresztül.“ (Értsd: a XVI. században. Itt kétségkívül a debreczeni híres ötös fogat futása jutott eszébe és zavarta meg.) „Itt kereszte-ződnek, itt gyűlnek egy csomó pontba.“ (Bizonyosan a Melius vaskalapja alatt.) „És vajjon ki *lehetne* ennek a *mozgalomnak* (előbb csak kiseded szálaeszkák voltak) *lelke*, vezetője, szervezője, irányítója, (hisz csak oda futottak az imént s nem *onnan*) ki *lehetne* más, mint éppen *Melius Péter*.“ (Pokoly. I. 124. 125. l.)

(Folytatása következik.) *KAZ*

KANYARÓ FERENCZ.

Az unitárius vallás törvénybe igtatása a pozsonyi országgyűlésen.

Kanyaró Ferenc régen és alaposan megírta az *Unitáriusok Magyarországon* című művében, mely hatalmas elterjedésnek örvendett egyházunk a tulajdonképpen való Magyarország területén a török hódoltság korában mindazon ideig, míg nem a törökök kiűzésével egyrészt a 17. században itt Erdélyben is ránttörő protestáns orthodoxia, másrészt a hatalom szövetségében föllépő jezsuiták mindenütt el nem nyomták, ki nem pusztították.

Itt Erdélyben azonban csak megfogyasztottak bennünket, s megfogyva bár, de törve nem élt egyházunk és lassanként új erőre kapott. Magyarország területén azonban nyoma veszett az unitárius vallásnak teljesen. Így történhetett, hogy mikor II. József türelmi rendeletét kiadta, abban csak a Királyhágon túli értelemben vett protestáns vallások szabad gyakorlatát biztosította Magyarországon és mindnyájan ismerjük azt a megkapó és fölemelő jelenetet, midőn 1773 június 26.-án nagynevű püspökünk *Agh* István és *Kovátsi* Tamás generális nótárius ott állottak a felvilágosult uralkodó előtt s oly egyszerű, de oly mély tudományról tanuskodó szavakkal kifejtették előtte vallásunk lényegét és bátran, fölemelt fővel kérték, adja meg a szabadságot az unitáriusoknak is, kiket „törvénytelenül igen sokat károsítanak, háborgatnak“.

Az idő azonban nem volt alkalmas arra, hogy egyházunk Magyarország területén terjeszkedjék; itthon várt reánk az új fejlődés előkészítésének alapvető nagy munkája. Ismeretlenek maradtunk a testvérházában még jó ideig. Vallásunk nem volt *berett* vallás és így követői minden jog élvezetéből ki voltak zárva, se birtokot nem szerezhettek, se hivatalt nem viselhettek. Erdély határain kívül legfőlebb az úgynevezett Részekben, kivált Nagybánya vidékén ismertek bennünket és voltak hitfeleink.